

Enflasyonun Halk Kütüphanelerine Etkileri

Araş. Gör. Fahrettin Özdemirci

İnsanın bilgi gereksinimini karşılamaya yönelik bir hizmet işletmesi olan halk kütüphanelerinin mali yönü, her zaman üzerinde durulması ve düşünülmesi gereken bir konudur.

Çünkü, diğer toplumsal kurumlar gibi parçası bulunduğu toplumun içinde şekillen ve gelişen halk kütüphanelerinin işlevlerini yerine getirebilmeleri, kendilerine sağlanan mali imkânlarla orantılıdır. Bir halk kütüphanesinin varlığını ve etkinliğini devamlı kılmak için sürekli bir mali destek gereklidir. Zira halk kütüphanesi bir hizmet işletmesidir. Bu işletmenin de hammaddesi bilgi kaynaklarıdır. Halk kütüphanelerinde ve tüm kütüphanelerde hizmetin temel aracı ya da hammaddesi olan bilgi kaynaklarının sağlanması ve hizmete sunulması büyük mali kaynağı gerektirmektedir.

Halk kütüphanelerinin genel olarak, kamu kesimi görevlerinden birisi olduğu, bugün artık tartışmasız kabul edilmektedir. Bu durumda halk kütüphaneleri, kamusal mal veya hizmet olma niteliklerinin yanı sıra, mali kaynak sorularıyla da kamu maliyesinin önemli uğraşı alanlarından birisi olma durumundadır.

Halk kütüphanelerinin gelişmesi ve topluma yararlı olması için, bu sorumluluğu üstlenen devletin, onlara en iyi şekilde mali kaynak sağlaması kaçınılmazdır. Şunu da belirtelim ki, devletin kamusal mal ve hizmet sayılan bu etkinliklerini üzerine bir görev olarak alması, onu en etkin bir biçimde yürütmek ve geliştirmek sorumluluğunu da üstlenmesini gerektirmektedir. Toplum, kamu hizmeti olan halk kütüphanelerinin zaman içinde niteliğinin yükseltilmesini ve geliştirilmesini devletten beklemek hakkına sahiptir. Halk kütüphanelerinin nitelik ve nicelik açısından toplumsal ve ekonomik kalkınma hedeflerine uygun olarak gelişip, gelişmediğinin belirlenmesinde, bu alana ayrılan ödeneklerde meydana gelen yapısal değişikliklerin incelenerek ortaya konulması son derece önem taşımaktadır.

Halk kütüphanelerinin mali yönünü, ülke ekonomisindeki hareketlerin dışında tutmak hem hatalı ve hem de bizi yanlış sonuçlara götürebilir. Bu açıdan, günümüz ekonomisinin kaçınılmaz bir olgusu olan enflasyonunun halk kütüphanesi ödenekleri üzerindeki etkilerini de göstermek yararlı olacaktır.

Burada enflasyonun ve kitap fiyatlarındaki artışın halk kütüphanelerine ayrılan ödenekler üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılmıştır.

Paranın satın alma gücü, ülkemizde giderek azalmakta ve bu değişik toptan eşya fiyatları ya da geçinme indeksleri ile tespit edilmektedir. Günümüzde kamu hizmetlerinin mali yönü para ile ifade olunmaktadır. Bu durumda kamu hizmetlerinde nicelik ve nite-

¹ Fahrettin Özdemirci, "Halk Kütüphanelerinin Mali Kaynaklarını Geliştirme Yolları", Prof. Dr. Osman Ersoy'a Armağan. (Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği, 1990) 109.

(*) Bu konuda bkz. Fahrettin Özdemirci, "Halk Kütüphanelerine Türk Bütçe Kanunlarıyla Verilen Ödeneklerin Analizi: 1973-1990" Türk Kütüphaneciliği, 4:3 (1990) 108-127.

lik yönlerinden hiç bir değişiklik olmasa bile paranın satın alma gücünün enflasyonun etkileri sonucu düşmesi halinde , aynı hizmetin verilebilmesi için daha fazla bir harcama yapmak zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Böylece, paranın satın alma gücünde ortaya çıkan artışlar, verilen hizmetlerin gerçekleştirilmesi için katlanılması gereken giderlerin de görünüşte yani nominal olarak artmasına yol açmaktadır.

Harcamaların gerçekte artış nedenlerinin başında ise, hizmet alanındaki gelişmeler, devlet anlayışındaki değişimler, savaş ve savunma giderlerindeki artış ve teknolojiye ki gelişmeler ile nüfus artışı olarak sıralanabilir.

Fiyatlardaki artışı "endeksler" aracılığı ile belirlemek ve izlemek mümkündür. Türkiye'de kullanılan çeşitli endeksler arasında "Toptan Eşya Fiyatları Endeksi (TEFE)" en çok tanınanlardan birisidir.

Toptan Eşya Fiyatları Endeksi "1938=100" olarak başlatılmıştır. 1963 yılından itibaren yeni bir seri devam ettirilmiş ve yine "1963=100" hesabı ile endeks sürdürülmüştür.

Endeksler daha önce İstanbul Ticaret Odası, Hazine Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından hazırlanıyordu. 1980 yılından itibaren Devlet İstatistik Enstitüsü de hazırlamaya başladı.

Burada verilen Toptan Eşya Fiyatları Endeksi'ndeki gelişmeleri gösteren tabloda (1.tablo) 1973-1987 arası endeks ve enflasyon oranları Hazine Dış Ticaret Müsteşarlığının Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü Fiyat Endeksleri Aylık Bülteni'nden, 1988-1990 ise Devlet Plânlama Teşkilâtı Türkiye Temel Ekonomik Göstergeler adlı yayından alınarak oluşturuldu.

Bu tablodaki verileri de dikkate alarak bütçe ödeneklerindeki gerçek ve nominal yani görünüşteki artışları şöyle hesaplayabiliriz.

Örnek; 1974 yılı başında, halk kütüphaneleri ödeneği 73.007.000 TL'dir. (**) 1974 yılı sonu itibarıyla genel endeks bir yıl önceye göre 129.9'dur. Yani enflasyon %29.9'dur.

Burada, bütçe ödeneğindeki gerçek artış göstermek için;

$$\text{Reel Bütçe} = \frac{\text{Normal Bütçe}}{\text{TEFE}} \times 100$$

formülünü uygulayarak;²

$$\text{Reel Bütçe} = \frac{73.077.000 \text{ TL.}}{129.9} \times 100$$

Reel Bütçe = 56.202.000 TL. olduğunu buluruz.

Yani enflasyonun götürdüğü rakamın;

$$73.007.000 \text{ TL} - 56.202.000 \text{ TL} = 16.805.000 \text{ TL}$$

olduğu ortaya çıkar.

(**) 1974'te genel endeks 311.8'dir. Enflasyon oranı ise % 29.9'dur. Yani bir önceki yıla göre genel endeks % 29.9 artmıştır. O halde 1973'te 100 TL olan bir şey 1974'te 129.9 TL olur. Daha önce açıklandığı üzere endeksler hazırlanırken 1963=100 esas alınmıştır. Onun için 1973'te genel endeks 240.1 olmuştur. Şayet 1973 esas alınsaydı o zaman 1973=100 olurdu. Gerçek bütçeyi bulabilmek için bir önceki yıla göre genel endeksi almak gerekiyor. Örnekteki 1974 genel endeksinin 129.9 olması bundan kaynaklanmaktadır. Bütçe ödeneklerindeki gerçek tutarların hesaplanması, buradaki açıklamalar doğrultusunda yapılmıştır.

² Mehmet Sayarı, Enflasyonda Gerçek Satış Kârının Saptanması. Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, 1981. 76-79.

Bu durumda, halk kütüphaneleri ödeneği bir önceki yıla göre göre 1974'te % 45.02 artış değil, % 11.64'lük bir artış göstermiştir. Yani bütçe ödeneğinde görünen % 45.02'lik artışın gerçekte enflasyonun etkisiyle % 33.38'lik bir düşüşe uğradığı görülmüştür.

Diğer bir açıdan, bütçe ödeneğindeki görünen artışın gerçek olabilmesi için, yılbaşında verilen ödeneğin üzerine yıl sonuna kadar enflasyonun etkisiyle ortaya çıkan nominal artışın eklenmesi gerekir. Örnek; 1974 yılı başında, halk kütüphanelerinin 73.007.000 TL ödenek verilmiştir. 1974 yılı sonu itibarıyla Toptan Eşya Fiyatları Edeksi bir önceki yıla göre 129.9 yani % 29.9 artmıştır. Bu da o yılki enflasyon % 29.9 demektir.

1974 yılında bir önceki yıla göre halk kütüphanesi ödeneğindeki % 45.02'lik artışın korunabilmesi için yıl sonuna kadar enflasyon oranı göz önünde bulundurularak, bu kadar ödeneğin halk kütüphaneleri ödeneğine eklenmesi gerekmektedir. Bu da şu formül³ yardımıyla hesaplanabilir:

TABLO. 1

TOPTAN EŞYA FİYAT ENDEKSİNDE GELİŞMELER 1973-1990

(1963 = 100)

Yıllık Ortalama Artışlar Olarak

YILLAR	GENEL ENDEKS	YÜZDE ARTIŞLAR
1973	240.1	% 20.5
1974	311.8	29.9
1975	343.2	10.1
1976	396.6	15.6
1977	492.1	24.1
1978	750.8	52.6
1979	1230.7	63.9
1980	2550.6	107.2
1981	3488.4	36.8
1982	4369.1	35.2
1983	5708.0	30.6
1984	8677.5	52.0
1985	12144.7	40.0
1986	155387.6	26.7
1987	21386.7	39.0
1988	35985.5	68.3
1989*	61045.0	69.6
1990	94152.0	54.2

KAYNAK: Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirmeler Genel Müdürlüğü, Fiyat İndeksleri Aylık Bülten (12/1987), 2-3 s. (1973-1987 arası)

DPT Türkiye Temel Ekonomik Göstergeler (Aralık 1990), 98-101. s (1988-1990 arası)

* Kasım 1990 itibarıyla alınmıştır.

³ Aynı, 76-79.

$$\begin{aligned}
 &= \frac{\text{TEFE}}{100} \times \text{Dönem Başı Ödenek} \\
 &= \frac{129.9}{100} \times 73.007.000 \text{ TL.} \\
 &= 94.836.000 \text{ TL.}
 \end{aligned}$$

1974 yılı halk kütüphanesi ödeneği yıl sonu itibarıyla 94.836.000 TL. olarak gerçekleşirse, yani yıl sonuna kadar, yıl başında ödeneğe 21.829.000 TL eklenirse artışın gerçekte % 45.02 olduğu söylenebilir.

Verdiğimiz ilk formül yardımıyla halk kütüphanelerine verilen ödeneklerden enflasyonun götürdüğü miktarlardan sonra kalan ödeneklerle gerçek yüzde artışları hesaplayalım.

TABLO: 2

Halk Kütüphaneleri Ödeneklerindeki Gerçek Artışlar

(1000 TL)

MALİ YIL	GÖRÜNEN ÖDENEKLER	GERÇEK ÖDENEKLER	GÖRÜNEN % ARTIŞLAR	GERÇEK % ARTIŞLAR
1973	50.341	41.776	% 100.00	% 100.00
1974	73.007	56.202	45.02	11.64
1975	84.553	76.796	16.08	5.18
1976	103.420	89.463	22.02	5.80
1977	154.316	124.348	49.21	20.23
1978	121.923	79.897	-20.99	-48.23
1979	333.818	203.671	173.79	67.04
1980	563.709	272.060	68.86	-18.51
1981	771.384	563.877	36.84	00.02
1982	892.038	659.791	15.64	-14.47
1983	1.318.428	965.174	47.79	8.19
1984	1.956.850	1.287.401	48.42	-2.36
1985	2.839.898	2.028.498	45.12	3.66
1986	3.349.100	2.643.330	17.93	-6.93
1987	4.975.751	3.579.676	48.56	6.88
1988	13.405.000	7.964.943	169.40	60.07
1989	24.391.000	14.381.485	81.95	07.28
1990	55.397.000	35.925.421	127.12	47.28

2. tabloda görüldüğü gibi halk kütüphaneleri ödeneklerindeki gerçek artışlara bakıldığında, artışların çok az olduğu ve beş yılda ise artış değil, azalma olduğu görülür. Azalmalarının olduğu yıllardan sonra verilen artış, bir yıl önceki azalmayı bile karşılamama-

maktadır. Gerçek artışlarla görünen artışlar karşılaştırıldığında, görünen artışların enflasyondan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Zaman zaman enflasyon, bütçe ödeneğinin bir yıl önceye göre azalmasına neden olmuştur.

Bu belirleme bize, halk kütüphanelerinin gelişme imkanlarının bulunmadığını göstermektedir. Her yıl yeni kütüphane açacaksınız, yeni personel istihdam edeceksiniz, kütüphanelere yeni materyal alacaksınız, açıkcası halk kütüphaneleri yaygınlaştıracak, hizmetleri geliştireceksiniz ama verilen ödenekler azalacak veya hep aynı kalacak. Bu koşullarda çok önemli bir hizmet sektörünün gelişmesi ve toplumun sosyo-ekonomik kalkınmasına katkıda bulunması için mucize gerek sanıyorum. Çağımız insanı artık mucizeye inanmıyor. Artık mucizeyi, ustalıklı hazırlanmış planlarda uygulanan politikalarda arıyorlar. Halk kütüphanelerinin durumuna bakılırsa, gelişmeleri mucizeye yani kaderine bırakılmış. Halk kütüphanelerinin terk edilmiş bu kötü kaderinden ne zaman kurtulacağı ise hiç belli değil. Gerçekten toplumun sosyo-ekonomik ve kültürel kalkınması isteniyorsa, bir an önce halk kütüphanelerinin mali sorunu aydınlığa kavuşturulmalıdır. Bunun için en kısa zamanda gereken tedbirler alınmalıdır.

Genel endekse göre enflasyonun, halk kütüphanelerine ayrılan ödeneklere etkisini gösterdikten sonra, kitap fiyatlarındaki artışın yani kitap fiyatları endeksinin bu ödeneklere etkisini belirleme yoluna gittik.

Bizi, böyle bir kitap fiyatları endeksinin oluşturmaya yöneltten nedenlerin en önemlisi, kütüphane dermesini oluşturan bilgi kaynaklarının başında kitabın gelmesidir. Bu belirleme, halk kütüphanelerde ayrılan ödeneklerin ve artışlarının yalnızca kitap alımına bile yetmeyeceğini göstermektedir. Önce bu verilerin nasıl elde edildiğini açıklayalım.

Endeksler oluşturulurken çeşitli gıda ve sanayi maddelerinin yurt içi satış değerlerinin belirli ölçüler (tartı vb.) itibarıyla alınmasıyla bulunmaktadır.

Biz de kitap endeksi oluşturma yoluna giderken, bunu her yıl için değil, araştırmanın sınırını oluşturan 1973-1990 dönemini altışar yıllık dönemlere bölerek yaptık. Bunu yaparken de 1972, 1973 - 1978, 1979 - 1984, 1985 - 1990 yılları için kitap fiyatlarını Türki-

KİTAP FİYATLARI ENDEKS VERİLERİ

TABLO: 3

Yıl	Alınan Kitabın Sayısı	Elli Kitabın Toplam Fiyatı	Ortalama Kitap Fiyatı	Sayfa Sayısı	Kitap Boyutu
1972	50	1200.00	24.0	150-500	24 cm
1973-1978	50	2799.75	55.9	150-500	24 cm
1979-1984	50	24240.00	484.8	150-500	24 cm
1985-1990	50	375620.00	7512.4	150-500	24 cm

Kaynak: Türkiye Bibliyografyası ve son yıllar Arkadaş Kitap Galeri ve Zafer Çarşısı Kitapçılarından derlenmiştir.

Bu hususları dikkate alarak hazırladığımız 'Kitap Fiyatları Endeksi' şöyledir.

KİTAP FİYAT ENDEKSİNDE GELİŞMELER 1972-1988

TABLO: 4

YIL	KİTAP ENDEKSİ	YÜZDE ARTIŞLAR
1972	24.0	% 100.00
1973-1978	55.9	132.9
1979-1984	484.8	767.2
1985-1990	7512.4	1449.5

ye Bibliyografyası'ndan, son yılın kitap fiyatlarını ise başta "Arkadaş Kitap Galeri" olmak üzere Zafer Çarşısı kitapçılarında tesbit ettik.

İlgili yıllardaki kitap fiyatlarını tesbit ederken de şu hususları dikkate aldık;

a) Kitapları "Dewey Onlu Sınıflama Sistemi" çerçevesinde 10 ana konu altında ele aldık,

- 000 Genel Konular
- 100 Felsefe
- 200 Din
- 300 Sosyal Bilimler
- 400 Dilbilim
- 500 Nazari Bilimleri
- 600 Uygulamalı Bilimler
- 700 Güzel Sanatlar ve Eğlence
- 800 Edebiyat
- 900 Tarih, Coğrafya, Bibliyografya

b) Her konuda beş adet olmak üzere, her yıl için elli kitabı esas aldık,

c) Yüzelli-beşyüz sayfa arasında olan kitapları, her konu içinde değişik sayfalı olanları almaya özen gösterdik,

d) Kitapların aynı boyutta olmasına dikkat etmekle beraber, zorunlu hallerde çok nadir de olsa değişik boyuttaki kitaplara da yer verdik,

e) Özellikle 1990 yılı kitap fiyatlarını belirlerken, piyasaya ilk çıktığı fiyatı belirlemeye çalıştık.

Kitap fiyatlarındaki artışların yıllık ortalamaları ise şöyledir;

1973-1978 yılları arası için ortalama her yılda % 22.1, 1979-1984 yılları arasında ortalama her yılda % 127.8, 1985 - 1990 yılları arasında ortalama her yıl % 241.5 gibi artışlar olmuştur. Yani bunlar kitap fiyatlarındaki enflasyon oranlarıdır.

Bu araştırma bize, kitap fiyat artışlarının çok hızlı seyrettiğini, artışların genel endeksten daha fazla olduğunu göstermektedir.

Halk kütüphanelerine ödenek ayrılırken genel endekse göre belirlenen enflasyon oranlarının dikkate alınmasının bile yeterli olmayacağı (gerçi halk kütüphanelerine ödenek ayrılırken enflasyon dikkate alınmamıştır), kitap fiyatlarındaki artışların dikkate alınarak ödenek ayrılması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Çünkü kitap fiyatlarındaki artış, genel endekse göre belirlenen enflasyon oranıyla 1973-1978 yılları arasında ortalama aynı seyrederken, 1979-1984 yılları arasında ortalama kitap fiyatlarındaki enflasyon, genel endekse göre belirlenen enflasyonun iki katından fazladır. 1985-1990 yılları arasında ise, kitap fiyatlarındaki enflasyon, genel endekse göre belirlenen enflasyonun dört katına yakındır.

Bu durumda, kitap fiyatlarındaki enflasyon bile halk kütüphanelerine ayrılan ödeneği adeta yok etmiş durumdadır. Kaldı ki, diğer kütüphane materyalleri alınabilsin. Bunu bir örnekle açıklamaya çalışalım:

Yaptığımız araştırmaya göre, 150-500 sayfalık 24 cm. boyundaki bir kitabın 1985 -

⁴ Kütüphanelerde Yasal Düzenlemeler ve Standartlaşma Komite Toplantıları (23-25 Şubat 1988: Ankara). Ankara: T.C. KTB Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, 1988. 33.

1990 yılları arasında ortalama olarak fiyatı, 7512.4 TL'dir. Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü'ne Mayıs 1990 itibarıyla 880 kütüphanenin bağlı olduğu bildirilmektedir. Bu kitaptan her kütüphaneye birer adet alınması gerektiğinde maliyeti, 6.610.912 TL olacaktır. 1990 yılında halk kütüphaneleri için toplam 55.397.000.000 TL. ödenek ayrılmıştır. Bu ödeneğin, 29.867.000.000 TL'si cari, 25.530.000.000 TL'si yatırım olarak gösterilmiştir.

Cari ödeneklerden, personel giderleri, yolluklar, hizmet alımları, ile diğer ödemeleri çıkarırsanız geriye yakacak, kırtasiye, elektrik vb., büro malzeme ve makinaları da dahil yayın alımı için 3.050.000.000 TL kalır.

1988 yılından itibaren yayınların yatırım yoluyla da sağlanabileceğinin benimsenmesiyle yatırım ödenekleri için önceki yıllara ek olarak "tüketim malları ve malzeme alımları" kalemi eklenmiştir. Hizmet alanları, makina teçhizat ve taşıt alımları ile yapı, tesis ve büyük onarım giderleri dışında 4.650.000.000TL'nin de yayın alımlarına ayrıldığı görülmektedir.

Böylece 1990 yılı için toplam, yakacak, kırtasiye, elektrik vb., büro malzemeleri ve makinaları da dahil kütüphanelerin bilgi kaynakları gereksinimini karşılamak için ayrılan miktarın 7.700.000.000 TL olduğu ortaya çıkar. Bu parayla ancak 880 kütüphanenin her birine ortalama yılda 1165 kitap almak mümkün olabiliyor. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı kütüphanelerde yasal düzenlemeler ve standartlaşma" 4 komite toplantılarında, halk kütüphanelerine yıllık alınması gereken kitap sayısı, Türkiye Bibliyografyası'nın her yıl bildirdiğı yayınlardan % 75'inin büyük halk kütüphaneleri koleksiyonlarında yer alması gerektiğı standartlara bağlanmıştır. Şube kütüphaneleri için bu oran % 8, ilçe kütüphaneleri için de % 10 olması gerektiğı belirtilmiştir. Yine aynı toplantıda, 1985 yılında Türkiye Bibliyografyası'nın bildirdiğı yayın sayısı 6.969 olarak ifade edilmiştir. 1990'da da aynı olduğunu kabul edelim.

Türkiye'de 105 il halk kütüphanesi olduğu bildirilmektedir. İl halk kütüphaneleri için belirlenen standartlar esas alınır, 105 il halk kütüphanesinden her birine 5226 adet kitap almak gerekmektedir. Sadece bir kütüphane için bu kitapların yaklaşık maliyeti 39.259.802 TL'dir. Yüzbeş kütüphane için bu kitapların yaklaşık maliyeti ise, 4.122.279.210 TL'dir. Dörtüzyüksendört ilçe halk kütüphanesinin her birine, belirlenen standartlara göre yılda 696 kitap alınması gerekiyor. Yani bir ilçe kütüphanesi için yıllık kitap maliyeti 5.228.630 TL'dir. Tüm ilçe kütüphaneleri için maliyeti 2.530.656.920 TL'dir. Bucak ve köylerdeki kütüphanelerin sayısı 179 dur. Bunlar için de belirlenen en düşük olan % 8'lik standart esas alınır, her kütüphane için maliyeti yaklaşık olarak 4.184.406 TL'dir. Tüm bucak ve köy kütüphaneleri için yaklaşık maliyeti ise 751.008.074 TL'dir.

Bu hesaba göre; 105 il, 484 ilçe, 179 bucak ve köy kütüphaneleri için bir yıllık kitap alım maliyeti ortalama 7.845.658.170 TL eder. Bu miktar halk kütüphanelerine, içinde yakacak, kırtasiye, elektrik vb., büro malzeme ve makinalarının sağlanması da dahil ayrılan yayın ödeneğini dahi aşmaktadır. Bundan başka bu ödenekten yararlanması gereken 100 çocuk kütüphanesi, gezici kütüphaneler ile 12 yazma kütüphanesi de vardır. Ayrıca kütüphanelere kitap dışında başka bilgi kaynakları da alınması gerekmektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, halk kütüphaneleri verilen ödenekler belirlenen standartlara göre sadece kitap alımına bile yetmeyecek durumdadır. Kaldı ki, kütüphanelerin

diğer gereksinimleri karşılanabilsin. Halk kütüphanelerine ayrılan ödenekler çok yetersizdir. Bu ödeneklerle halk kütüphanelerinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması mümkün değildir. Onun için gerekli önlemlerin bir an önce alınması ve yeteri kadar ödenek ayrılması ya da yeni mali kaynaklar yaratılması zorunludur.